

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

TASAVVUF TA’LIMOTIDA ATROF MUHITNI ASRASH MASALASI

Kamolov Shahzod Baxtiyor o’g’li

Namangan davlat pedagogika insitituti Tarix yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

E-mail. Shahzodkamolov024@gmail.com

Tel: +998976708419

<https://orcid.org/0009-0007-4129-2678>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19420632>

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada tasavvuf ta’limotida atrof-muhitni asrash masalasi diniy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Unda sufiylikning tabiatga nisbatan hurmat, kamtarlik, isrofgarchilikdan tiyilish va mavjudotlarga shafqat kabi tamoyillari ekologik ongning shakllantirishdagi o’rni bilan asoslab beriladi. Qur’oni karim oyatlari va hadislar asosida insonning yer yuzidagi mas’uliyati yoritilib, tabiatni muhofaza qilish diniy burch ekani ta’kidlanadi. Shuningdek, Ahmad Yassaviy, Abdulqodir G’iloniy, Jaloliddin Rumiy, Ibn Arabiy hamda Abu Hamid G’azzoliy kabi mutasavviflarning tabiat va hayvonot olamiga doir qarashlari misol tariqasida keltiriladi. Ularning asarlarida tabiat Allohning tajallisi va hikmatining namoyoni sifatida talqin qilinadi. Maqolada tasavvufning ekologik muammolarni hal etishdagi ma’naviy-axloqiy imkoniyatlari ochib berilib, zamonaviy ekologik inqiroz sharoitida sufiylik qadriyatlarini hayotga tatbiq etish zarurligi asoslanadi. Xulosa qilib, inson va tabiat o’rtasidagi uyg’unlikni saqlash tasavvuf falsafasining muhim tamoyili ekani qayd etiladi.*

***Kalit so‘zlar:** Tasavvuf, atrof-muhit muhofazasi, ekologik ong, tabiatga hurmat, isrofgarchilikdan tiyilish, hayvonlarga shafqat, ilohiy tajalli, ma’naviy mas’uliyat.*

THE ISSUE OF ENVIRONMENTAL PROTECTION IN SUFI TEACHINGS

Kamolov Shahzod Bakhtiyor ogli

3rd-year student, History Department

Namangan State Pedagogical Institute

E-mail: Shahzodkamolov024@gmail.com

Phone: +998976708419

***Abstract:** This article analyzes the issue of environmental protection in Sufi teachings from a religious and philosophical perspective. It substantiates the role of fundamental Sufi principles – such as respect for nature, humility, avoidance of extravagance, and compassion toward all living beings – in shaping ecological consciousness. Based on verses of the Holy Qur’an and*

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

Hadiths, the human responsibility on earth is elucidated, emphasizing that protecting nature is regarded as a religious duty. The views of prominent Sufi thinkers, including Ahmad Yassawi, Abdulqadir Gilani, Jalal al-Din Rumi, Ibn Arabi, and Abu Hamid al-Ghazali, concerning nature and the animal world are also presented. In their works, nature is interpreted as a manifestation of divine revelation and wisdom. The article highlights the spiritual and ethical potential of Sufism in addressing contemporary environmental challenges and justifies the necessity of applying Sufi values in the context of the modern ecological crisis. In conclusion, preserving harmony between humanity and nature is identified as a fundamental principle of Sufi philosophy.

Keywords: *Sufism, environmental protection, ecological consciousness, respect for nature, avoidance of extravagance, compassion toward animals, divine manifestation, spiritual responsibility.*

**ПРОБЛЕМА СОХРАНЕНИЯ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ В УЧЕНИИ
ТАСАВВУФА**

Камолов Шахзод Бахтиёр угли

Студент 3 курса направления «История»

Наманганский государственный педагогический институт

E-mail: Shahzodkamolov024@gmail.com

Телефон: +998976708419

Аннотация: *В данной статье проблема охраны окружающей среды в учении тасаввуфа анализируется с религиозно-философской точки зрения. Обосновывается роль таких принципов суфизма, как уважение к природе, скромность, отказ от расточительства и милосердие ко всем живым существам, в формировании экологического сознания. На основе аятов Священного Корана и хадисов раскрывается ответственность человека на земле и подчеркивается, что защита природы является религиозным долгом. Также приводятся взгляды таких мыслителей, как Ахмад Яссави, Абдулкадир Гилани, Джалал ад-Дин Руми, Ибн Араби и Абу Хамид аль-Газали относительно природы и животного мира. В их трудах природа рассматривается как проявление божественного откровения и мудрости. В статье раскрываются духовно-нравственные возможности тасаввуфа в решении современных экологических проблем и обосновывается необходимость применения суфийских ценностей в условиях современного экологического кризиса. В заключение отмечается, что сохранение гармонии между человеком и природой является одним из ключевых принципов философии тасаввуфа.*

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

Ключевые слова: Тасаввуф, охрана окружающей среды, экологическое сознание, уважение к природе, отказ от расточительства, милосердие к животным, божественное проявление, духовная ответственность.

Tabiatni muhofaza qilish - tabiat va uning boyliklaridan oqilona foydalanishga, tabiatni inson manfaatlarini ko‘zlab ongli ravishda o‘zgartirishga, tabiat boyliklari va umuman tabiatni, uning go‘zalligi, musaffoligini saqlab qolishga va yanada boyitishga qaratilgan barcha tadbirlar majmuasi. Tabiatni muhofaza qilish tadbirlari majmuasiga davlatlar, xalqaro tashkilotlar, jamoat, ilmiy-texnik, ishlab chiqarish, iqtisodiy va ma’muriy tashkilotlar, har bir odam tomonidan amalga oshiriladigan tadbirlar kiradi.[1]

So‘fiylik oqimlarining atrof-muhitga ta’siri ko‘pincha ularning tabiatga nisbatan hurmat va hamdardlikni targ‘ib qiluvchi dunyoqarashi, diniy va falsafiy, shuningdek, tasavvufiy amaliyotlari bilan bog‘liq bo‘lib, bu tabiatdagi muqaddaslik va Yaratganning sifatlaridan ko‘rinishi kabi tushunchalarni rivojlantirishga olib keladi. So‘fiylar, o‘z nutqlarida va amaliyotlarida tabiatni aksariyat hollarda ishq va ma’rifat manbai deb ko‘radilar va bu ularning ekologik tushunchalariga ta’sir qiladi.

Asosiy jihatlari:

- Tabiatga nisbatan hurmat:

So‘fiylar tabiatni xudoning yaratilishining bevosita namoyon bo‘lishi sifatida ko‘radilar, bu esa unga nisbatan chuqur hurmat va ehtiromni uyg‘otadi.

- «Birlashgan mavjudot» konsepsiyasi:

Ko‘pgina tasavvufiy ta’limotlar barcha tirik mavjudotlarning, shu jumladan o‘simliklar va hayvonlarning Yaratguvchiga bog‘liqligini ta’kidlaydi, bu esa atrof-muhitni himoya qilishga undaydi.

- Tabiatning ramziyligi:

So‘fiylar tabiat hodisalarini va mavjudotlarini metafora sifatida qo‘llaydilar, tabiatdan olingan obrazlar ma’naviy va falsafiy fikrlarni ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, tog‘lar sabr-toqatni, daryolar esa vaqtning o‘tishini yoki ma’rifatning oqimini ramz qilishi mumkin.

- Eko-hududiy ta’sirlar:

So‘fiylarning ta’siri ba’zan diniy binolar atrofidagi tabiiy bog‘lar, o‘rmonlar yoki suv havzalarini saqlashga olib kelgan, bu esa atrof-muhitni muhofaza qilishning madaniy va ruhiy usullariga ta’sir qildi.

- Aqliy va axloqiy ta’sir:

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

So‘fiylik, shaxsiyatni nazorat qilish va tabiatning qonunlariga mos keladigan hayot tarzini targ‘ib qilish orqali atrof-muhitga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan.

Sufiylikning atrof-muhitga bevosita ta’siri kam bo‘lsa-da, uning asosiy tamoyillari bo‘lgan tabiatga hurmat, kamtarlik va shaxsiy nafsni tiyish orqali bilvosita ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Sufiylar tabiatni Xudoning zohiri deb bilib, unga g‘amxo‘rlik qilishni diniy burch deb hisoblaydilar, bu esa tabiatni muhofaza qilishga undaydi.

Sufiylik va tabiatga hurmat:

- Xudoning zohiri:

Ko‘pgina sufiylar tabiatni Xudoning yaratilishi va zohiri sifatida qabul qiladilar, bu esa tabiatga chuqur hurmat tuyg‘usini uyg‘otadi.

- Ehtiyotkorlik va kamtarlik:

Sufiylar shaxsiy foydalanishga ehtiyotkorlik bilan qarashadi, bu esa ortiqcha sarflash va tabiatni ifloslantirishga qarshi turishga yordam beradi.

- Tabiatni muhofaza qilish:

Sufiylikning "Tavakkul" tamoyili, ya’ni Xudoga suyanish, odamni tabiat bilan uyg‘un yashashga undaydi, bu ham tabiatni muhofaza qilishning bir ko‘rinishidir.

Tarixiy misollar:

- Sufiy ozodlik urushlari:

Sufiylar ba’zan o‘zlarining tabiatga bo‘lgan hurmati va tabiatni muhofaza qilish tamoyilini himoya qilib, ijtimoiy va ekologik muammolarga qarshi kurashganlar.

- Sufiy maktablari:

Ba’zi sufiylar jamiyatlari tabiatga qulay bo‘lgan yashash tarzi, qishloq xo‘jaligi va tabiatni muhofaza qilish tamoyillarini targ‘ib qilgan.

Sufiylikning asosiy tamoyillari tabiatga nisbatan hurmat, kamtarlik va sarf-xarajatlarning oldini olishni o‘rgatadi. Bu tamoyillar tabiatni himoya qilishga va uni saqlashga yo‘naltirilgan bo‘lib, bu orqali sufiylikning atrof-muhitga ijobiy ta’siri namoyon bo‘ladi.[2]

Islom dinida atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha ma’lum ko‘rsatmalar berilganini Qur’oni karim oyatlarini o‘rganish asosida bilib olish mumkin. Avvalo, shuni ta’kidlab o‘tish lozimki, Islom inson, borliq va ularni Yaratgan bilan aloqadorligi to‘g‘risidagi ta’limotlarni mujassam etgan dindir. Shu bois Islom dinida inson va tabiat o‘rtasidagi aloqani mavjud bo‘lishi Yaratganning qudrati haqida mushohada yuritib, Unga ibodat qilishga chorlovchi, borliq go‘zalliklaridan bahra olib, uning komponentlarini asrab-avaylashni ko‘zda tutuvchi ma’naviy mas’uliyat hissini uyg‘otadigan o‘ziga xos rishta hisoblanadi [1: 194]. Islom ta’limotiga binoan,

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

inson bu borliqni ajralmas bir bo‘lagi bo‘lib, boshqa mavjudotlar orasida alohida mavqe’ga ega hisoblanadi. Tabiat esa inson manfaatlariga xizmat qiladigan o‘ziga xos ta’minot manbai sifatida ko‘riladi. Inson va tabiatga nisbatan bu tarzda munosabatdan kelib chiqib, borliqdagi biror mavjudotga yetadigan xavf-xatar odamzotning farovon va salomat holatda hayot kechirishiga mone’lik qiladigan omil deb baholanadi. Shuning uchun Islom dinining muqaddas kitobi Qur’oni karim oyatlaridan birida yer yuzidagi yuruvchi va uchuvchi jonzoqlar inson kabi xalq (ummat) ekanligi (“An’om”:38), boshqasida esa o‘zi singari xalq – nabotot va hayvonot olamini halok qilish “buzg‘unchilik” (“Baqara”:205) deb ta’riflanadi. Muhammad payg‘ambar (s.a.v.) hadislarida har bir inson yer yuzida tinchlik va omonlik bo‘lishi uchun mas’ulligi hamda ushbu javobgarlik xususida Yaratganning oldida savolga tutilishi haqida ta’kidlanadi [3: 72].[3. B – 345]

Shu o‘rinda, Islom dinidagi Yer yuzini obod qilish va atrof-muhitni muhofaza etish borasidagi ko‘rsatmalari xalqimiz orasida qadriyat darajasiga ko‘tarilganligini ko‘rish mumkin. Ya’ni, jamiyat va insoniyatga tekkan manfaati, odamzot hayotida tutgan roli bilan muhim ahamiyat kasb etib, e’zozlanadigan qadriyatlardan biri – hashardir. Shubhasiz, hashar xalqimizning yillar davomida saqlanib kelayotgan o‘ziga xos odatlaridan biri bo‘lib, u atrof-muhitni, mahallalarni obod qilish barobarida kishilar o‘rtasida o‘zaro hamjihatlik tuyg‘ularini ham mustahkamlaydi. Uning zamirida obodlik, hamjihatlik, mehr-oqibat, xayr-sahovat, bunyodkorlik mujassam sanaladi.

Demak, atrof-muhit tozaligi masalasi din sotsiologiyasi fani doirasida hal qilinadigan muammolar qatoriga kiritilish sababi hozirgi zamon sanoati va texnologiyasi muayyan ijtimoiy institutlar bilan bog‘liq holda vujudga kelganligidir. Shu bois ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda atrof-muhit musaffoligi zarur ekanligini inobatga olishimiz lozim.

Shayx Sa’di Sheroziy o‘zining “Guliston” asarida shunday yozadi: "Bir kishi chanqagan itni ko‘rib, unga quduqdan suv chiqarib berdi. Uning bu xayrli ishi sababli gunohlari kechirildi. Boshqa bir kishi esa mushukka shafqat qilmay, unga zulm qildi va shu sababli Allohning g‘azabiga duchor bo‘ldi." Bu rivoyat hayvonlarga shafqat qilishning inson qalbini poklashda va ma’naviy kamolotga yetishda muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. Ahmad Yassaviy ham o‘z shogirdlariga hayvonlarga zo‘ravonlik qilish insonni ruhiy tubanlikka olib borishini uqtirgan. [4]. Uning tariqatida hayvonlarni boqish va ularni himoya qilish muhim vazifalardan biri bo‘lgan. Bugungi kunda ekologik muammolar global miqyosda dolzarb bo‘lib bormoqda. Havo ifloslanishi, o‘rmonlarning kesilishi, hayvonlarning yo‘qolib ketishi insoniyat uchun katta xavf tug‘dirmoqda. Tasavvuf ta’limotining tabiatga va hayvonlarga bo‘lgan hurmati esa zamonaviy ekologik muammolarga qarshi samarali yondashuv bo‘lishi mumkin. Sufiylar isrofgarchilik va tabiatga

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

tajovuzni qattiq qoralaganlar. Bugungi ekologik inqirozni hal qilish uchun tasavvufning quyidagi tamoyillariga amal qilish lozim:

- Isrofgarchilikdan tiyilish – ortiqcha iste’moldan voz kechish, tabiat resurslarini tejash;
- Hayvonlarga mehribonlik – ularni shafqat bilan boqish, ularning yashash muhitini buzmaslik;
- Tuproq va suv resurslarini ehtiyot qilish – zamin va suv manbalaridan to‘g‘ri foydalanish.

Hozirgi ekologik inqiroz sharoitida tasavvuf ta’limotining ushbu qadriyatlarini hayotga tatbiq etish ekologik barqarorlikni saqlashga yordam beradi. Tasavvuf ta’limotida tabiat va hayvonot olamiga munosabat Allohning marhamati sifatida qabul qilinadi. [5]

Sufiylar tabiatga, daraxtlarga, suv manbalariga, hayvonlarga shafqat va mehr bilan qarashga chaqirganlar. Ibn Arabiy, Jaloliddin Rumiy, Ahmad Yassaviy, Abdulqodir Giloniy va boshqa mutasavviflar inson va tabiat o‘rtasidagi uyg‘unlikni muqaddas burch sifatida ko‘rsatganlar. Bugungi ekologik muammolar sharoitida tasavvuf ta’limotining ushbu qadriyatlarini hayotga tatbiq etish tabiatning barqarorligini ta’minlash va ekologik inqirozning oldini olishga yordam beradi. Inson va tabiat o‘rtasidagi uyg‘unlikni saqlash tasavvuf falsafasining asosiy tamoyillaridan biri bo‘lib, bu qadriyatlar zamonaviy ekologik muammolarni hal etishda ham muhim rol o‘ynaydi.

Tasavvufning asosiy qarashlaridan biri shundaki, butun borliq — Allohning tajallisi va hikmati mahsulidir. Shuning uchun inson tabiatni muhofaza qilishga, uni ardoqlashga mas’uldir. Abu Hamid G‘azzoliy o‘z asarlarida shunday deydi: "Inson qalbi pok bo‘lsa, u tabiatga zarar yetkazmaydi. Tabiatga nisbatan beparvolik esa qalbning tozalanmaganidan dalolatdir."

Jaloliddin Rumiy ham tabiat va hayot uyg‘unligini madh etgan mutasavviflardandir. Uning fikricha, har bir daraxt, gullab-yashnayotgan dalalar va daryolar Allohning qudratini aks ettiruvchi belgilar bo‘lib, inson ularga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi shart. U shunday yozadi: "Agar daraxtning shivirini eshitsang, unda Allohning zikrini sezarsan. Agar suvning oqishini tinglasang, unda yaratganning buyukligini ko‘rasan." Bunday qarashlar tasavvufning ekologik ongini shakllantirishdagi o‘rni qanchalik muhim ekanligini ko‘rsatadi. Tasavvuf insonni tabiatga hushyorlik bilan munosabatda bo‘lishga undaydi va isrofgarchilikni qoralaydi.[5]

Misol tariqasida, Hoja Ahror Valiyning hayoti va faoliyatiga e’tibor qaratish mumkin. U o‘z dehqonchilik faoliyati davomida tabiatdan faqat zaruricha foydalanish va ortiqcha isrofga yo‘l qo‘ymaslikka qat’iy rioya qilgan. U ekin maydonlarini sug‘orish va dehqonchilik qilishda tabiat qonunlarini hurmat qilish, yerni to‘g‘ri ishlatish haqida ta’lim bergan.[6]

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

Tasavvufda hayvonlarga nisbatan mehribonlik qilish, ularni zo‘ravonlikdan asrash insonning ma’naviy yetukligi bilan bog‘liq deb qaraladi. Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v) hayvonlarga nisbatan yomon munosabatda bo‘lgan insonlarni qoralagan va ularga g‘amxo‘rlik qilishni buyurganlar. Hadislarda hayvonlarni qiynash qattiq gunoh ekani ta’kidlangan. Tasavvuf olamida hayvonlarga g‘amxo‘rlik qilishga oid ko‘plab rivoyatlar bor. Masalan, Abdulqodir Giloniy o‘zining muridlariga hayvonlarni boqqanda ularga zarar yetkazmaslikni, och va tashna qoldirmaslikni vasiyat qilgan. U bir safar o‘z muridlaridan birining otiga yetarlicha ozuqa bermaganini ko‘rib, unga qattiq nasihat qilgan.

Xulosa. Yuqoridagi tadqiqot natijalaridan shuni xulosa qilish mumkinki;

– Sufiyar ba’zan o‘zlarining tabiatga bo‘lgan hurmati va tabiatni muhofaza qilish tamoyilini himoya qilib, ijtimoiy va ekologik muammolarga qarshi kurashganlar;

– Atrof-muhit tozaligi masalasi din sotsiologiyasi fani doirasida hal qilinadigan muammolar qatoriga kiritilish sababi hozirgi zamon sanoati va texnologiyasi muayyan ijtimoiy institutlar bilan bog‘liq holda vujudga kelganligidir. Shu bois ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda atrof-muhit musaffoligi zarur ekanligini inobatga olishimiz lozim;

– Jaloliddin Rumiy ham tabiat va hayot uyg‘unligini madh etgan mutasavviflardandir. Uning fikricha, har bir daraxt, gullab-yashnayotgan dalalar va daryolar Allohning qudratini aks ettiruvchi belgilar bo‘lib, inson ularga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi shart.

Umumiy xulosa qilib aytganda Tasavvufning asosiy qarashlaridan biri shundaki, butun borliq — Allohning tajallisi va hikmati mahsulidir. Shuning uchun inson tabiatni muhofaza qilishga, uni ardoqlashga mas’uldir.

Foydalanilgan adabiyotlar (References):

1. Tabiatni muhofaza qilish // https://uz.wikipedia.org/wiki/Tabiatni_muhofaza_qilish
[Murojaat qilingan sana: 20.02.2026]

2. Dunyo dinlari ta’limotida tabiat muhofazasi // <https://sammuslim.uz/oz/articles/dunyo-dinlari-talimotida-tabiat-muhofazasi> [Murojaat qilingan sana: 20.02.2026]

3. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Iymon. – T.: “Sharq”, 2006. – 345 b.

4. Ahmad Yassaviy. "Hikmatlar". Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1992.

5. Usmonova D. "Tasavvuf va ekologiya". Toshkent: Fan, 2019.

6. Abdulqodir G‘iloniy. "Fath ul-g‘ayb". Toshkent: Movarounnahr, 2010

7. Hoja Ahror Valiy. "Maktublar". Toshkent: Fan, 2005.